

УДК 94:32:316.4.063.7(=163.2)(477)»192»

В. В. Турков

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ БОЛГАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УРСР НАПРИКІНЦІ 30-х рр. ХХ ст.

У статті аналізується особливості проведення політичних репресій проти болгарського населення УРСР наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: болгарська національна меншина, сталінський тоталітарний режим, політичні репресії, органи державної безпеки.

В статье анализируются особенности проведения политических репрессий против болгарского населения УССР в конце 30-х гг. ХХ ст.

Ключевые слова: болгарское национальное меньшинство, сталинский тоталитарный режим, политические репрессии, органы государственной безопасности.

In the article author analyzes the peculiarities of political repressions against the Bulgarian population of USSR in the late 30s of XX c.

Key words: Bulgarian national minority, stalin totalitarian regime, political repressions, national security authorities.

Постановка¹⁰проблема. Політичні репресії кінця 30-их рр. ХХ ст. були спрямовані не тільки проти українського населення, але й проти представників національних меншин, що проживали на території УРСР у зазначений період. Жертвами політичних репресій були і представники болгарської спільноти, які переважно населяли південний регіон республіки і в основному займалися сільським господарством.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний дискурс розкриває стан сучасного наукового дослідження проблеми і констатує, що визначене питання комплексно окремо не розглядалося, а висвітлювалося в загальному контексті вивчення історії політичних репресій на території України наприкінці 30-их рр. ХХ ст. Вивчення окремих аспектів репресій проти болгарської національної меншини займалися такі дослідники, як А. Данильченко [3], М. Дихан [9], О. Єрмак [10], М. Знаменська [11],

В. Калоянов [12], А. Кіссе [13], І. Міронова [14], В. Мітков [15], В. Нікольський [16], [17], [18], [19], О. Савченко, М. Станчев [23], [24], [25], В. Ткаченко [26], Г. Чернявський [27], М. Шитюк [28]. Вищепераховані вчені дослідили репресії проти болгар в окремих національних районах, визначили загальну кількість репресованих, а також висвітлили дії сталінського режиму та його репресивно-каральних органів у відношенні болгар-політемігрантів та представників інтелігенції: освітян, діячів культури, письменників, вчених.

Постановка завдання. Мета статті – на основі досліджених архівних джерел та наукової історіографії детально дослідити основні напрямки політичних репресій по відношенню до болгарської національної меншини України наприкінці 30-их рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Із початку існування радянської держави репресії були невід’ємним атрибутом її внутрішньої політики. Особливо репресії посилювалися у 1937-1938 рр., які увійшли в історію як роки масового терору.

У цей період органи державної безпеки, керуючись рішенням вищих партійних органів, зокрема політбюро ЦК ВКП(б), проводили масштабну чистку країни. Зокрема, на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. ішлося про необхідність нещадної боротьби та знищення німецько-японсько-троцькістсько-бухаринських шпигунів і шкідників та їхніх організацій. Але проведення так званої масової операції, яку згодом охрестили «великою чисткою», розпочалося без будь-якого посилання на рішення чи матеріали зазначеного пленуму [13, с. 210].

2 липня 1937 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про антирадянські елементи», в якій пропонувалося наступне: «...ЦК ВКП(б) пропонує всім секретарям областних і краєвих організацій і всім областним, краєвим і республіканським представителям НКВД взяти на учет всіх возвратившихся на родину кулаков і уловників с тем, чтобы наиболее враждебные из них были немедленно арестованы и были расстреляны в порядке административного проведения их дел через тройки, а остальные менее активны, но все же враждебные элементы были бы переписаны и высланы в районы по указанию НКВД» [1, с. 41].

Вже 3 липня 1937 р. побачила світ директива № 266 наркома внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова усім начальникам крайових та обласних управлінь НКВС наступного змісту:

«...Всех учтенных кулаков и уловников подразделить на 2 категории:

Наиболее враждебных элементов, подлежащих аресту и расстрелу в порядке административного проведения их дел через Тройки

Менее активных, но всеми враждебных элементов, подлежащих высылке в районы по указанию НКВД СССР...» [1, с. 41-42].

Безпосередньо «велику чистку» було розпочато оперативним наказом наркома внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. Зокрема, у цьому наказі були визначені терміни проведення операції «...начать 5 августа 1937 года и закончить в четырехмесячные строки» [1, с. 79].

Національна спрямованість політичних репресій регламентувалися відповідними оперативними наказами та директивними листами. Оперативний наказ НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. ініціював розгортання «польської операції». Так звана «німецька операція» обумовлена наказом НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. 11 грудня 1937 р. було підписано директиву НКВС СРСР № 50215 про репресування греків.

У грудні 1937 р. НКВС СРСР розіслав на місця телеграму за № 50499 і у відповідності зі змістом якої органи державної безпеки розпочали «латинську операцію». Відповідно до телеграми НКВС УРСР від 29 грудня 1937 р. за № 33921 розгорнули операцію проти єврейських активістів. За наказом НКВС СРСР № 00593 1937 р. була розгорнута так звана «Харбінська операція», зорієнтована проти китайців, корейців, японців та громадян інших національностей колишніх працівників Китайсько-Східної залізниці [16, с. 76-77].

Слід зазначити, що спеціального оперативного наказу або директивного листа, який регламентував репресії проти болгар не існувало. Але його відсутність ніяк не огородила представників болгарської національної меншини від протиправних дій органів державної безпеки.

Згідно із законодавством, що існувало, обвинувачення щодо заарештованих повинні були визначатися статтями Кримінального кодексу. У практиці ж радянської каральної системи 1930-х рр. користувалися відомим підходом, який передбачав подвійний облік репресованих. За специфічно-професійною термінологією органів державної безпеки обвинувачення фіксувалися 1) «за характером злочинів». Перша категорія («за політичним забарвленням») включала такі формування: а) належність до антирадянських «політичних партій»; б) «членство» у контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій; в) фашисти; г) церковники-сектанти; д) білогвардійці; е) за так званими націоналістичними лініями (польській, німецькій, фінській, румунській, харбінській, естонській, латинській, грецькій, іранській, болгарській, чеській, французькій, італійській, литовській) різними; е) колишні куркулі; ж) кримінальні злочинці; з) інший контрреволюційний елемент. У другій категорії («за характером злочинів») було виділено такі формування: а) шпигунство (німецьке, польське, латвійське, литовське, естонське, французьке, італійське, фінське, румунське, грецьке, болгарське, іранське, угорське, чеське, японське) різне; б) зрада Батьківщини; в) терор; г) диверсії; д) шкідництво; е) контрреволюційна повстанська діяльність; е) контрреволюційна (антирадянська) агітація; ж) інші злочини [17, с. 55].

Серед репресованих у 1937-1938 рр. перше місце за політичним забарвленням займали заарештовані за так званими «лініями». Вони розподілялися у відповідних п'ятнадцяти напрямках. Серед цих напрямків по болгарській лінії було репресовано 1378 осіб [17, с. 55]. У той час на території УРСР за даними перепису

1937 р. проживало 74 862 представника болгарської національної меншини [23, с. 216].

У зазначений період найбільші «чистки» проводилися у місцях компактного проживання болгарської спільноти. Так, у 1937-1939 рр. на території Запоріжжя в селах Софіївка, Гюнівка, Радоловка, Зеленівка, Мануйлівка і Петровка органами НКВС була ліквідована так звана «контрреволюційна націоналістична болгарська повстанська організація», до складу якої входило близько 70 чоловік [26, с. 78].

У жовтні 1938 р. згідно з постановою «трійки» НКВС за «участь у контрреволюційній повстанській організації» 235 мешканців Коларівського болгарського національного району були засуджені до розстрілу [22, с. 160].

Сталінські репресії торкнулися також представників болгарської інтелігенції: письменників, поетів, журналістів, митців. Понад 600 із них загинули в концтаборах або були розстріляні. Серед них Н. Фуклев, А. Даскалов, Д. Скавов, В. Конев, Г. Кристев, Г. Жушар, Д. Гачев та ін. [11, с.17].

Політичні репресії торкнулися і болгар, які у свій час займали керівні посади у партійно-державному керівництві УРСР та СРСР. Зокрема, в 1937 р. за звинуваченням в антирадянській діяльності судом Військової Колегії Верховного суду СРСР був засуджений до розстрілу перший секретар Коларівського районного комітету КП(б)У С.В. Цвятков [15, с. 236]. У 1937 р. за звинуваченням в антирадянській діяльності був заарештований Х.Г. Раковський, який у свій час займав посади голови Раднаркому УРСР та повноважного представника СРСР у Великій Британії і Франції. Його засудили на 20 років ув'язнення у справі «антирадянського правотроцькистського центру». Пізніше, вже на початку Великої Вітчизняної війни, він розстріляний в Орлівській в'язниці НКВС 11 вересня 1941 р. [24, с. 248].

У зазначений період жертвами політичних репресій ставали болгар, які проживали в інших регіонах України, зокрема на Сумщині. Так у місті Глухів проживали родини братів Паленків. Але 7 березня 1938 р. прокурор Глухівського району Разновський на підставі матеріалів представлених Глухівським районним відділом НКВС виніс постанову про арешт Паленка Степана Володимировича, який проводив антирадянську діяльність, що передбачено ст. 54-10 ч. I Кримінального кодексу УРСР [4, арк. 20]. Аналогічне рішення 7 березня 1938 р. було прийнято у відношенні арешту Паленка Івана Володимировича, який теж проводив антирадянську діяльність, що передбачено ст. 54-10 ч. II Кримінального кодексу УРСР [5, арк. 22].

Із матеріалів кримінальної справи на Паленка Степана Володимировича стало відомо, що він 1899 року народження, уродженець селища Трояни Коларівського району Мелітопольської округи болгарин за національністю. До арешту працював ломовим візником в артілі «Червоний гужник» у місті Глухів. По соціальному походженню – «кулак». Володів 25 десятками землі. У його господарстві було 4 коня, 2 корови, 25 овець та кам'яний будинок. У 1929 р. було розкулачено та вислано на 5 років за межі України. Був одружений, мав 4 дітей [6, арк. 54].

Аналогічну інформацію було вміщено у кримінальній справі на Паленка Івана Володимировича, 1892 року народження, уродженця селища Трояни Коларівського району Мелітопольської округи, болгарина за національністю. До арешту Паленко Іван Володимирович працював на Воздвиженському спиртзаводі Ямпільського району Чернігівської області. По соціальному походженню – «кулак». Володів 25 десятинами землі. У його господарстві налічувалось 4 коня, 2 корови, 25 овець. У 1928 р. був засуджений Коларівською судовою трійкою та висланий на 3 роки за межі України [7, арк. 93].

Органи НКВС так і не змогли зібрати переконливих фактів щодо участі братів Паленків в антирадянській діяльності. Але це вплинуло на хід слідчих дій. Рішенням позасудової «трійки» при Чернігівському обласному управлінні НКВС від 9 квітня 1938 р. вони були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу [8, арк. 269].

Частина болгарського населення було репресовано за шпигунство на користь інших держав. За період з 1 жовтня 1936 р. до 1 липня 1938 р. за болгарське шпигунство було заарештовано і засуджено 691 чоловік [2, с. 125].

Всього за даними статистичного звіту начальника 8-го відділу УДБ НКВС УРСР Л.Г. Мунвеза про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР за термін з 1 червня 1937 р. до 4 січня 1938 р. обласними трійками було засуджено 381 особи болгарської національності [1, с. 251].

Загальну кількість болгар, що відбували покарання в таборах НКВС, привів у своєму статистичному довіднику дослідник М. Станчев. За його підрахунками на 1 січня 1939 р. у таборах знаходилось 796 ув'язнених осіб болгарської національності [23, с. 231].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення та всебічний аналіз вищенаведених матеріалів свідчить про те, що наприкінці 30-их рр. XX ст. сталінський тоталітарний режим розпочав масові політичні

репресії, жертвами яких стало і болгарське населення України. Репресії торкнулися представників різних соціальних верств: селянства, творчої інтелігенції, керівної ланки партійно-державного апарату. Проблема піднята у статті вивчена ще недостатньо і потребує подальшого дослідження, зокрема з таких питань торкаються визначення кількості репресованих болгар у зазначений період по окремим національним районам великих промислових міст півдня України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937-1939 рр. У 2-х частинах / Упоряд. Сергій Кокін, Марк Юнге. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. I. – 614 с.
2. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937-1939 рр. У 2-х частинах / Упоряд. Сергій Кокін, Марк Юнге. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. II. – 598 с.
3. Данильченко А.П. Сталинские репрессии болгарского населения Украины / А.П. Данильченко // Болгарське населення південної України: дослідження і документи. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – Вип. 1. – с. 85-92.
4. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). – ф. р – 7641. – Оп. 1. – Спр. 357. – Арк. 20.
5. ДАСО. – ф. р – 7641 – Оп. 1 – Спр 357. – Арк. 22.
6. ДАСО. – ф. р – 7641 – Оп. 1 – Спр 357. – Арк. 54.
7. ДАСО. – ф. р – 7641 – Оп. 1 – Спр 357. – Арк. 93.
8. ДАСО. – ф. р – 7641 – Оп. 1 – Спр 357. – Арк. 269.
9. Дихан М.Д. Българските национални райони в Украина пред 20-30-те години. Кратък исторически очерк / М.Д. Дихан. – Одеса: Маяк, 2004. – 144 с.
10. Єрмак О. Доля болгарських комуністів / О. Єрмак // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1994. - № 1. – с. 59-63.
11. Знаменська М.В. З історії культурно освітньої роботи болгар України (20-30-і роки) / М.В. Знаменська // Розбудова держави. – 1994. - № 1. – с. 15-17.
12. Калоянов Българската просвета пред 20-те і 30-те години на ХХ век / В. Калоянов. – София : Издательство «Софт трейд», 2005. – 158 с.
13. Кіссе А.І. Відродження болгар України. Нариси / А.І. Кіссе. – Одеса : Вид-во «Optimum», 2006. – 268 с.
14. Міронова І.С. Розвиток освіти та культури болгарського населення півдня України / І.С. Міронова // Історія. Етнографія. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв: Атол, 2003. – с. 244-248.
15. Митков В.В. Голгофа болгар Таврії: антологія репресій (1920-1940-е годы) / В.В. Митков. – Запорожье : Тандем І, 2009. – 244 с.
16. Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937р. в Україні / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – с. 74-88.
17. Нікольський В.М. Обвинувачення репресованих в Україні періоду «Великої чистки» 1937-1938 рр. / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2008. - № 2. – с. 54-63.
18. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. Монографія / В.М. Нікольський. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2003. – 624 с.
19. Нікольський В.М. Репресії за «лімітами» (1937-1938 рр.) / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2006. - № 3. – с. 210-223.
20. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В. Павленко. – К. : Інститут історії НАН України, 1995. – 224 с.
21. Репресії в Україні (1917-1990): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. Є.К. Бабиць, В.В. Патока, авт. вступ. статті С.І. Білокінь. – К. : Смолоскип, 2007. – 519 с.
22. Савченко О.І. Початок політичних репресій у Коларівському болгарському національному районі / О.І. Савченко // Державна етно-національна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. В.М. Демкова. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – с. 158-160.
23. Станчев Михаїл. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СКТ. Том 1. (1711-2006). Статистический сборник / М. Станчев. – София : Академическое издательство имени проф. Марина Дринова, 2009. – 619 с.
24. Станчев М. Д-р Кръстьо Раковский – държавник, политик, дипломат [Превод от руски Лазар Георгиев] / М. Станчев. – София

- : Академічно издательство «Марин Дринов», 2004. – 314 с.
25. Станчев М.Г. Фарс на крови / М.Г. Станчев, Г.И. Чернявский. – Х. : «ОКО», 1997. – 286 с.
26. Ткаченко В. Запорізький край в часи тоталітаризму (1917- кінець 1930- рр.) / В.Ткаченко, О. Старух // Повернені імена: Статті, короткі біографічні довідки (про реабілітовані жертви політичних репресій Запорізькій області) / НАН України. Голов. ред. кол. з підготовки та випуску серії книг «Реабілітовані історією» (голова – академік НАН України П.Т. Тронько). Запорізька обласна редакційна колегія з підготовки та випуску серії книг «Реабілітовані історією» в Запорізькій області (Голова – докт. філос. наук В.І. Воловик). – К. : Вир, 1998. – Кн. 1. – с. 41-86.
27. Чернявський Г.И. В боротьбі проти самовластия : Х.Г. Раковский в 1927-1941 гг. / Г.И. Чернявский, М.Г. Станчев. – Х. : «Принтал», 1993. – 322 с.
28. Шитюк М.М. Масові репресії населення півдня України в 20-50- ті рр. XX ст. / М.М. Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 533 с.